

### З ДОКУМЕНТАЦІЇ ГЕТЬМАНА І. МАЗЕПИ (Підготовка до друку, передмова Ю. Мищика).

На сторінках «Сіверянського літопису» нами вже було видруковано дві подачі документів гетьмана Івана Мазепи.<sup>1</sup> Приємною несподіванкою стала пропозиція редакції журналу про продовження даної серії, що ми й робимо. Цього разу подаємо повністю або у регестах-витягах 21 документ (універсали й листи) І. Мазепи, виданий ним у 1687—1708 рр. Вони були виявлені нами переважно в польських архівосховищах (Архів Головної давніх актів у Варшаві (далі — АГАД), Державний архів у Кракові, Бібліотека Польської Академії наук у Кракові) (далі—БПАН), а також у Центральному державному історичному архіві України у Києві. Лише два з цих документів видавалися нами раніше (№№ 2, 9), але це було зроблено на сторінках малотиражних видань (дніпропетровський тонкий часопис «Бористен» та газета «Наша віра»), тому варто повторити публікацію згаданих документів. До того ж, один з цих документів (№ 9) безпосередньо стосується сіверського краю і чітко вказує на те, що не тільки знаменитий Семен Палій, але і його батько та дід походили з м. Борзни. Всі інші документи (всього 19) вперше уводяться до наукового обігу. Це переважно листи, а універсали (№№ 3, 8, 12) складають тут виняток. Листи адресувалися в основному представникам панівної верхівки Речі Посполитої і тому, природно, осіли у польських архівах. Так само природно й те, що саме ці листи писалися сумішшю польської та латинської мов, причому латина подекуди домінує. Це створило значні труднощі при перекладі даної частини документації і змусило шукати висококваліфікованого фахівця з латинської мови XVII—XVIII ст., що в нинішній Україні зробити не так просто. Не чекаючи, доки буде завершено належний переклад, ми подаємо ці листи у вигляді регестів, тобто переказуємо своїми словами суть змісту листів, часом цитуючи їхні фрагменти (ці фрагменти беруться нами в лапки).

Отже, дана публікація складається з двох частин. У першій подано повні тексти документів, а у другій — лише регести. Крім того, наприкінці статті вміщені додатки. Тут публікуються уривки з текстів джерел з польських архівів, де згадується І. Мазепа. Це — витяг з урядової інструкції, котра мала бути даною Василю Іскрицькому, племіннику колишнього гетьмана Правобережної України Павла Тетері. В. Іскрицький мав відбути на Україну з волі короля Речі Посполитої Яна III Собеського, щоб агітувати козаків до переходу під польський протекторат. У другому додатку подані витяги з листів Єжі Довмонта, резидента Речі Посполитої у Москві, адресовані Яну III. Подано також уривок з листа якогось польського шляхтича про новини в Україні, а також з польськомовного літописця початку XVIII ст., котрий охоплює події 1648 — початку XVIII ст. Цей літописець ймовірно писався при дворі князів Радзивиллів, з котрими, до речі, листувався Мазепа. Згадані додатки важливі тим, що пишуть про Мазепу тоді, коли він ще не був гетьманом, або ж засвідчують зайвий раз високий інтерес до його особи у зарубіжних істориків початку XVIII ст.

Кілька універсалів І. Мазепи, що наводяться нижче, стосуються Єлецького монастиря в Чернігові, Спаського монастиря в Новгороді-Сіверському, а також маєтностей на Канівщині (під Конончею й Савиним) київського Пустинно-Микільського монастиря; маєтностей перших двох згаданих монастирів на землях сучасної Чернігівщини (села Спаське й Мезин). Ці документи, а також проїжджий лист афонського ченця (№ 2), виразно засвідчують роль Мазепи як покровителя Української Православної Церкви, його сприяння розвитку економічної могутності монастирів, монастирської торгівлі. Ще краще політику гетьмана щодо монастирів і насамперед церковного землеволодіння змальовують його листи до св. Феодосія Углицького (№ 5) та чернігівського полковника у 1687—1699 рр. Якова Лизогуба (№№ 6—7). Тут гетьман рішуче стає в обороні жіночого Свято-П'ятницького монастиря у Чернігові, на маєтності котрого зазіхали представники козацької старшини. Водночас гетьман був майстром політичного компромісу, котрий чудово зм'якушував соціальні суперечності між представниками різних класів і станів. Це яскраво ілюструє його лист, писаний на самому початку гетьманату І. Мазепи у відповідь на скаргу відомого церковного і культурного діяча України Михайла Лежайського, архимандрита Спаського монастиря в Новгороді-Сіверському. Останній нарікав на несправедливості, вчинені його монастиреві, вимагав повернення в монастирське послушенство козаків, повернення деяких маєтностей. У даному випадку Мазепа опинився, як і в багатьох інших випадках поміж двох вогнів, але тут не було його провини. Ставши автономною одиницею у складі Російської імперії у 1659 р., втрачаючи поступово й автономію, як ще раніше повну незалежність, Україна швидко перетворювалася тоді в російську колонію з усіма негативними наслідками. Зокрема, під тиском Російської імперії, де панувала жорстока кріпосницька система, Україна поступово втрачає свої демократичні риси, у ній реставруються, хоч і не в таких жорстоких формах, феодалні відносини, до чого докладають рук і свої ж землевласники. В умовах початку XVIII ст. і Православна Церква має значні земельні володіння і тому й вона виступає тоді, на жаль, у ролі феодаль-

1 Мищик Ю. З документації гетьмана І. Мазепи. // Сіверянський літопис. — 1997. — № 3. — С. 99—105.; № 4. — С. 143—150.

ного землевласника, добивається повернення під послушення колишніх селян, що писалися в козаки. З дивовижним тактом і терплячістю Мазепа доводить адресату політику свого сприяння Церкві і конкретно Спаському монастиреві, але водночас застерігає Лежайського від надмірних вимог, що могло б викликати ослаблення соціальної бази гетьманату і, загострення відносин між козацьким станом та духовенством, а це було дуже небажаним, особливо у перший рік гетьманату Мазепи та під час підготовки до Другого Кримського походу. Тому Мазепа рішуче відмовився за служених козаків «выпихати квалтовне з реестру войскового в подданство».

Інший характер мають листи Мазепи, адресовані до представників державної влади Речі Посполитої та її військового командування. У центрі уваги автора знаходяться військові й дипломатичні питання. Найбільшу цінність мають ті листи, в котрих йдеться про С.Палія та його сподвижників: Самуся та Іскру — керівників антипольського повстання 1702—1703 рр. Під тиском Петра I та його союзника, короля Речі Посполитої Августа II Мазепа мусив добиватися від Палія припинення антипольських виступів. До речі, своїми діями, і особливо повстанням, С.Палій ставив себе у число союзників Швеції, а значить і ворогів тогочасної Російської імперії та Речі Посполитої. Цієї обставини чомусь не помічали і не помічають ті, хто очорнював Мазепу як «ізмінника» і всіляко підносив Палія, котрого Петро I лише з тактичних міркувань випустив з сибірського заслання і змусив взяти участь у Полтавській битві. Отже, Мазепа добивався від Палія виходу з Білої Церкви та Фастова, навіть погрожував йому збройною експедицією, але навряд чи робив це щиро (з листів, між іншим, випливає і те, що Палій був у Мазепи, вів переговори про можливий перехід на Лівобережну Україну тощо). Важко сказати, наскільки щирими за боку Мазепи були звинувачення Палія у пияцтві і неконтрольованій поведінці, адже листи скеровувалися до тих, хто вогнем і мечем прудушував повстання на Правобережній Україні і Мазепа не міг, не накликаючи зайвих підозр з боку союзників Петра I, ставати у своїх листах в оборону Палія. Ці листи попри всі негативні відгуки про Палія та його сподвижників, проливають додаткове світло на постаті керівників повстання на Правобережній Україні, на їх контакти з Мазепою, навіть на розмах повстання. Дуже цінними є слова Мазепи, написані ним бл. 1707 р. про те, що на Правобережній Україні «й досі ще живе бунтівничий Паліївський дух». (№ 8) регест).

Листи Мазепи яскраво зображують його як талановитого воєначальника й дипломата. Так, читаючи його листи, постійно натрапляєш на шанобливі епітети щодо Петра I та Августа II, польських воєначальників. Але ж Мазепа чудово розумів, що посилення Речі Посполитої неминуче призведе до реставрації на Правобережній Україні старих порядків і що об'єднання України під булавою одного гетьмана, до чого прагнули всі гетьмани України після Богдана Хмельницького та Івана Виговського, стане неможливим. Тому узгоджуючи свої дії з польськими воєначальниками, активно діючи на Правобережній, Західній Україні, Білорусі проти шведів, Мазепа водночас не поспішав приходити на допомогу польським військам, посилаючися на царську волю та якісь інші причини, збиваючи своїх адресатів шанобливими листами, обіцянками та дрібними послугами. Дуже добре це ілюструє, наприклад, лист 19(8).Х. 1708 р., писаний із Салтикової Дівиці. Запевняючи у своїй підтримці коронного мечника, вказуючи на необхідність йти згідно з царською волею проти Карла XII на Стародубщину, Мазепа насправді поспішав туди для переходу на бік шведського короля.

Інформативні можливості листів Мазепи цим не вичерпуються. Тут знаходимо відомості про прибалтійську маріонетку Петра I Паткуля, зокрема дані про брацлавського полковника Г. Іваненка, про київського купця Миколу Тарнавіота, про заселення козаками пониззя Дніпра й Південного Бугу, де «козаки живуть, мають своїх полковників і сотників», (це як мінімум на початку XVIII ст., задовго до «Новоросії»!) тощо. Універсали й листи Мазепи добре змальовують його як майстра пера. Як вправний поет він образно порівнює спільні дії Росії та Польщі з одностайним акордом цитри (лютні); пише про війну з бусурманами, яка «тепер в кипячем обороті обрідатється», цитує народне прислів'я про двох котів, котрих неможливо вмістити у одному мішку (варіант приказки про двох ведмедів, котрі не вживуться у одному барлозі); вживає й такі слова як «революція», збагачуючи цим тогочасну українську мову. В деяких листах, навіть в оригінальних текстах, Мазепа чомусь підписується не «гетьман кавалер», але «гетьман і канцлер» Війська Запорізького. Ймовірно, тут описка, але тхозна, чи не було такого епізоду в житті Мазепи, коли він виконував одночасно обидві ці функції у Війську Запорізькому.

Правила публікації україномовних документів Мазепи ми стисло охарактеризували у двох попередніх статтях. Тут нагадаємо лише, що передача текстів здійснюється за спрощеними правилами транслітерації. Польськомовні й латинські тексти подаються українською мовою у нашому перекладі.

\* \* \*

## І. ПОВНІ ТЕКСТИ ДОКУМЕНТІВ

1687. (не раніше серпня — Батурин.

— Лист гетьмана І. Мазепи до о. Михайла Лежайського архимандрита Спаського монастиря в Новгороді-Сіверському.

«Высоце в Б/о/гу превелебний отче архимандрита Новгородский, мой велце ласкавий отче и приятель!

Дойшло мене от в/ашой/ превелебности писане через умыслного законника, в котором обширный жал и горячая урза в/ашой превелебности выражены; а показуется, же тот жал и урза до моей особы сут змірени. Припоминати в/аша превелебност рачиш обітницу мою, якобы оной не стається досит. А я на усилвную и неотступную при моих трудных забавах от в/ашой превелебности толкующую до мене прозбу приреклем слово не иначе тилко, же готов естем все для того містца с/вятого архимандрії Новгородской, а не мній и для поважной в/ашой превелебности особы чинити, в чом бы не могла яка противная препяти трудност, розумілбом теды, же не маш таких тяжких причин з моее стороны, для которых бы в/аша превелебност так обтяжливе скорбіти міл. Если за бывшего гетмана чимколвек в/ашу превелебност оскорблено, в том я и перед н/е/бом и перед світом не естем винен, же теды Б/о/г всі утиски и терпения уміет нагороджати всякому премногим (...) бимем.\* Тот и в/ашой превелебности желаемое сотворит за утраты удовольствоване. Я на моем новом гетманстві чиню тое, же всіх новотных козаков в маетностях той архимандрії Новгородской, который в Войску не были албо з Войска поутікали, приворочаю в подданство, що и через писма мої и через высланого п. Давыда Пушкаренка ест освідчено. Да и тых до Войска не велю потягати, который бы доброволне приняли на себе монастирское послушенство. А що бым міл и тых, который, як здана, так и тепер свіжо в Войску неотступне працювали, выпихати квалтовне з реестру войскового в подданство, того, если естес в/аша превелебност на мене ласкав и ели зычиш моему уряду бл/а/гополучного повоженя, не вели мні в/аша превелебност на сем початку приводити в skutok албовім за тоєю причиною навелбис в/аша превелебност на мене от Войска нелюбов и незычливост, а сам, в/аша превелебност, добре тое высоким розумом своим видиш, же по волі пресвітліиших великих г/о/с/у/д/а/рей н/а/ших зачатая з бесурманами война, тепер в кипячем обороті обрїтається, на которую не тилко пришлого літа, але и зимы близко наступующее двинуться нам против бесурманов належатимет. Кгды теды такою причиною Войско было б обрїжено, теды в великих ділах монарших до цілости всего христьяства потребных з того, уховай Б/о/же, учинила б ся завада. А так в таком поступку пристойній бы мні отбирати от в/ашой превелебности разсудителноу пересторогу, аніжели о неучинности міти урзу. Селце или слободку Камянку, пач в/аша превелебност з иншими трудностями отставити до пришлого розвоженя.<sup>1</sup> А що оное подано особі, тому, которого в/аша превелебност за доброго немпочитаеш, тое сталося для настоящей поры, яке всякого мні ласкою окривати належит; в чом рач мні в/аша превелебност выбачити и того не годится мні в молчанії оставити, же высланный превелебности в/ашой вымагают у козаков по маетностях того монастыра найдующыхся, яко то в Ксендзовці и Мелні, по старинных инвентарах дані медовое, не разсуджаючи того, же тепер под от (?) высокодержавною их ц/а/рского пресвітлого в/ел/л/и/ч/е/ства рукою дерева бортный всі ис/к/оренилися и полевыми запустіли облогами; а й озера при отчинах прежде ходячие, едны владзу общої власти отобраны, а другие, хоч ся в малом числі и остали, тилко ничего з них албо мало що ест пожитку и не тилко тое, щоб за килко рок прошлых, о що высланный превелебности в/ашое цале упоминаятся, але и за один рок утишатися им згола не маш з чого и кгдыбы их до той подданности квалтом пришло примушати, то з великою б ся діяло тое их, людей увогих кривдою. Кгды теды тут превелебности в/ашой прекладаю в той міре кривду людскую, прошу велце, абыс не міл мні за зле, кгдыс нам, свіцким особам радній належит в таких мірах от таких, яко в/аша превелебност естес пролатов приймовати поучителноу пересторогу, аніжлибысмо от себе міли выразати такое предложене. Где однак найдуются спустошеные борти, там может тая по-прежнему братиси повинности що ся тычет спору о перевоз под самым містом Новгородским будущий, тот вскорі инквизицию успокоїтися может, а любо моглем быти skutечное успокоене и без инквизициї, поневаж нам вірити цале в/ашей превелебности належит, же того перед сим не бывало, однак, жебы за нечинением инквизициї не почитали новгородцы собі того за безправе. Теды правне поступити нам в том належит. Всі теды пункта листу сего яко до высокой разсудителной в/ашой превелебности подаю уваги, так и прошу велце, абыс далій уваживши мою к собі невинност, жал тот завзятий понехати рачил; певен того будучи, же я поволностю и зычливостю моею стараюся шире приподобатися в/ашой превелебности и цілому тому містцу. Одаюся п лно с тым в/ашой превелебности м/о/л/и/твам.

З Батурина (...) \* року 1687.

В/ашой превелебности зычливый п(...) \* и слуга/ Иван Мазепа, гетман (...) \*\* их царского пресвітлог/о/ вел/ичества/ Запорож/ким/.»

Адреса: «Высоце в Б/о/гу превелебному его м/и/л/о/сти господину отцу Михайлу Лейжайскому, архимандриті м/о/н/а/ст/ы/ра Всем/и/о/стиваго Сп/а/са Новгородка-Сиверского, моему велце ласкавому отцу и приятелю».

(БПАН. Відділ рукописів (далі — ВР). — № 270. — Арк. 53—54 зв. — Оригінал, завірений особистим підписом І. Мазепи і військовою печаткою, яка дуже погано збереглася).

\* ) Тут кілька літер не відчитується.

\*\* ) Фрагмент тексту відсутній.

1688, серпня 29(19). — Табір над р. Самарою.

— **Пройждий лист гетьмана І. Мазепи архімандриту монастиря св. Павла на Афоні Ісайї.**

«Иоан Мазепа, гетман з Войском их ц/а/рского пр/е/с/ві/тлого величества Запорозким.

Великих г/о/с/у/д/а/рей н/а/ших их ц/а/рского пр/е/с/ві/тлого величества воеводам и великим начальним и приказним людем в великороссийских городах найдуючимся, ознаймуем, иж от св/я/тое Афонское гори привелебний в Б/о/гу г/о/с/поди/н от/е/ц Исайя архимандрит м/о/н/а/стира Павловского храму с/вя/того великом/у/ч/е/ника Георгия, у потребах обители своей простует до ц/а/рствующаг/о/ великог/о/ града Москви до их пр/е/с/вя/того монаршого престола. Которого ми, у себе не издержуючи, яко отпускаем в пред ся взятую дорогу, так и м/и/л/о/стей ваших просим, абы ему за показанем сего листу нашего давати рачили звичайное живности и подвод осім, О що и старшинам рейменту нашего малороссийским пилно приказуем.

Дан з обозу над Самарою року 1688 августа 19.

**Звыш менованный гетман рукою власною».**

(Центральний державний історичний архів України у Києві. — ф. 1407. — Оп. 1. — № 89. — Оригінал, завірений особистим підписом І. Мазепи і військовою печаткою. Даний лист вже публікувався нами в газеті «Наша віра». — 1997. — № 1(105). — С. 13.)

1690, січня 22(12). — Батурич.

— **Оборонний універсал гетьмана І. Мазепи київському Пустинно-Микільському монастиреві на мастності в Конончі й Савині на Канівщині.**

«Пресвітлішы и де[ржавнішого] великого ц/а/рского пр/е/с/ві/тлого в[еличества] Войска Запорозк[ого гетма]н Иван С[т]ефанович Маз[епа].

Их же ц/а/рского пресвітлого в/е/л/и/чества Войска Запорозкого всей старшині и черні и всім комуколвек о том відати належит, под рейментом н/а/шим найдуючимся, ознаймуем, иж докладали нам превелебний в Б/о/гу господин отец Иоасаф Кроковский, игумен м/о/н/а/ст/и/ра Пустинно-Николского киевского з братиею, же нікоторый люде, пожитку собі шукаючие, в кгрунта мх м/о/н/а/стирские на том боку Дніпра будучие, имено Кононецкие и Савинские, втискиваются, и без відома оных пчолы свої там ставячи, пасіки собі займают, также и дерева садовие на тих же кгрунтах найдуючиеся, отрушуют и овощи на свой пожиток збирают; в чом же от такого утисненя діється, обители с/вя/той кривда, просили оны, отец агумен з братиею, н/а/шого рейментарского заступления. Теды мы, прошение их принявши, даемо сей н/а/ш оборонный лист и міти хочем и под горловим каранем пилно приказуем, абы ништо без відома отцов законников м/о/на/ст/и/ря Пустинн Николского киевского не важился в преречоных их кгрунтах, яко пчол становити, так и з дерев садовых овощей отрушувати [...], жебы ты [...] \* власни [...] \* было [...] \* укривжене.

О що повторе пр[иказуем].

З Батурина януария 12 року 1690.

**Звыш менованный гетман рукою власною м. р.».**

(Державний архів у Кракові. — Ф. «Зібрання Русецьких». — № 69. — Оригінал, завірений особистим підписом І. Мазепи і військовою печаткою. Запис на звороті іншою рукою: «Лист оборонны от его м/и/л/о/сти пана гетмана на кгрунты кононецкие»).

1693, лютого 14(4). — Лубни.

— **Лист гетьмана І. Мазепи до руського восводи Марка Мотчинського.**

«Ясне велможный м/ило/сцивый п/а/не воеводо земель русских, мой велце м/ило/сцивый п/а/не и приятелю!

Двоякие бывають людские против добрых приятелей добротности. Одны тыї, который за усилонным и пилным выполняются прошением, а другие з доброе приязні походячие, кгда кто и без прошения освідчаєт свою любов, и річи, приятелеви потребній, приводит до skutku. Обої теды тыї сут велце добрий и хвалебній, леч другие советого годны завдячєня. Як тое узнавши от в. м., м. м. пана, же и без занєсеня прозбы моеї чужеземние товари змерлого киевского купца небожчика Николая Тар-

\*) Бракує невеликого фрагменту тексту через дефект рукопису.

навиота, при которых и мні належныя поупки, намет и инныя найдовалися, изволил в. м., м/и/л/о/с/тивий/ п/а/н, маючи в своей моцы, свободно без одбiраня цла коронного одтол, з державы его королевского величества, сюда в державу пресвiтлых монархов наших отпустити; за тое не тылко тепер пером моим совити велце в/ашой/ м/илости/, м/ого/ м/илостивому/ п/а/ну, дякую, але и вперед заслуговати в взаимным способом в поданных окказиях одвдцяти обовязуюся п/а/ну Кириаку Исаревичу, рад бым был его должников учинити неотвлочную справедливость, але иж з них никого тут в Малой Россii не могл спостигнути, tedy мусiл тое свое дiло одложити на час пришлый, чинячи тепер поворот до Лвова в дом свой. Притом зычу в/ашой/ м/ости/ м/и/л/о/с/тивому/ п/а/ну доброго здоровья и щасливого повоженя. З Лубен февраля 4 року 1693.

Велможности в/ашой, м/ого/ м/илостивого/ п/а/на зычливый приятел и слуга Иван Мазепа, гетман Войска их царского пресвiтлого величества Запорозкого».

(Державний архiв у Краковi. — Ф. «Зiбрання Русецьких». — № 56. — Оригинал, завірений особистим пiдписом I. Мазепи i вiйськовою печаткою. Адреса: «Ясне велможному его милости п/а/ну Маркову Мотчинскому, воеводи земель русских, мосму велце м/илос/цивому п/а/ну и приятелю»).

#### № 5

1695, грудня 31(21). — Батурин.

— Лист гетьмана I. Мазепи до чернiгiвського архiєпископа Феодосiя Углицького.

«Ясне в Б/о/гу преосвященный м/ило/сци отче архиеп/иско/пе чернiговский, мні велце м/ило/сцивий п/а/не в Д/у/ху Св/я/том, отче и приятелю!

Была в нас з пастирским вашег/о/ преосвященства писанием честная наместница м/о/н/а/ст/ы/ра дiвичого чернiговского, посланная од г/ос/п/о/жi игуменi тамошной з сестрами своими в нужных дiлех своей обителi. В котором писано при бл/а/гословенiи своем архиерейском причину отческую вносите, жебы тяжести и долегливости, неслухне их подданим од старшины полку Чернiговског/о/ дiючиеся, были улжены и яко неслухне отдалени. Яко tedy всегда рад поважаю вашей пастирской м/и/л/о/сти внесение причины, а иле о такие мiсца, на которых хвала воздается Г/оспо/деви, так выдаю мое унiверстало писане до п/а/на полковника чернiговског/о/ и старшины полковое тамошное, выписуючи всi их бывшие долегливости и чиненiя утиски, абы вперед и никогда не було такое утяжене, але яко за антецесоров н/а/ших добр манастирских, так и за н/а/шой власти гетманской, уживали. В сем давшы вашей св/я/тинi отвiт, его ж м/о/л/и/твами пастирскому бл/а/гословению з поволностью моею с/и/новскою отдаюся.

З Батурина року 1695 декав, д/ня/ 21.

Вашей св/я/тинi всег/о/ добра зичливый слуга Иван Мазепа, гетман Войска их царского пресвiтлого вел/и/чества Запорозкого».

Адреса: «Ясне в Б/о/гу преосвященному его м/и/л/ости/ г/оспо/дину отцу Феодосию Углицкому, архиеп/иско/пу чернiговскому, новгородскому, моему ведце м/ило/сци/во/му п/а/ну в Д/у/ху Св/я/том, отцу и ласкавому приятелю».

(БiАН. — ВР. — № 270. — Арк. 50.—51 зв. — Оригинал, завірений особистим пiдписом I. Мазепи i вiйськовою печаткою, яка дуже погано збереглася.).

#### № 6

1696, сiчня 8 (1695, грудня 29). — Батурин.

— Лист I. Мазепи до чернiгiвського полковника Якова Лизогуба.

«Пресвiтлiйших и державнiйших великих г/о/с/ц/у/дарей их царского пре/е/с/л/вi/тлого в/е/л/и/ч/е/ства Войска Запорозкого гетман Иван Мазепа.

П/а/не полковнику чернiговский!

Супликовали до нас законници м/о/н/а/ст/ы/ря дiвичого Св/я/то-Пятницкого чернiговского в кривдах и долегливостях великих тамошнему дiвичому монастиреви дiючиеся частью от самого в/а/м/о/стиного дозволения и розказаня, а частью з допуску и нехотiния им, законницям, в их тяжестех додавати помощи и обороны. Албовiм подданих их маетностей, которых унiверсалами так нашими, яко и антецесоров наших зтверженiи и обдарованiи, бывають в/аш/ м/о/стины чрез висилчих от себе розказаня греблю Рыжиковскую, в кгрунтах их стоячую, гатити, деревнi до клiток, сволоки, палi и всякий надобок млиновiй возити подводи з тех же сiл монастирских, так для завезеня в двор млинових розмiров, яко и на иншiй потребы, яко то для сiнокосов выгонити и по килка недел на роботизнах бавити. Ба будто и надто еще, яко в своей суплице выражают, помянутих законниц подданим дiюются так под час походу военного от л/а/нов наказных полковников, яко от висланой в/аш/ м/о/сти челяди незноسية збытки, здирства, вимисли незвичайнiи и невиказанiй прикрости, а также и от Рижиковских мелников шкоду поносят. В таковах прето всiх описаних долегливостях и многих

утисках честних инокинь м/о/н/а/ст/ы/ря дівичого чернігівського, принявши мы суп-ли/ку/ оказуем через сей наш універсал реиментарскую о (...) и слушное им заступление, хотячи того зверхностю власти нашей гетманской, абы таким способом и порядком млиновых розміров на свою обитель належных уживали, як им и за антecessоров наших и ведлуг наданих прав універсалов отбырвали, также и подданиі в маетностях помнянутаго м/о/н/а/ст/ы/ря будучіі, універсалним наданем антecessоров наших и нашим гетманским стверженіі, абы никому иншому не отдавали послушества, толко и едино обители с/вя/той дівичой Свято-Пятницкой чернігівской, хиба тилко им повинностю общая ведлуг помирокваня з иншими державцов маетностями до города діло росказовати мет(...)», якую волю нашу в сем отвористом писаню приписанем печати войсковое и подписом руки нашей ствержаем.

Дан в Батурині декаврия 29 1695 року.

Звишменованный гетман».

(БПАН. — ВР. — № 270. — Арк. 55—55 зв. Копія п. пол. XVIII ст. Наприкінці документа намальовано коло, в середині якого копііст написав: «Копія слово в слово переведена.»).

## № 7

1696, січня 8 (1695, грудня 29). — Батурин.

— Лист гетьмана І. Мазепи до чернігівського полковника Якова Лизогуба.

«Мой ласкавый приятелю, п/а/не полковнику чернігівский!

Под час битности нашей в Чернигові, кгда заносили законници монастыра дівичого С/вя/то-Пятницкого чернігівського скаргу на в/ашу/ м/о/сти и на всю тамошнюю старшину до нас в такой своей долегливости, що на работизни и на иншие до двору вашог/о/ пригони подданих з маетностей законничих примушано. Теды приказалисмо словесно так самому в/аш/ м/о/сти, яко и старшині полковой, жеби болшей не важилися подданих помянутых инокинь ніякою зачипати панщиною и до жадних работизн не потягати, кроме общой городовоі, а всім селам равне наложенной потребности; який то наш приказ через цілий, мовят, рок был в цілости захований и ненарушаний, а тепер, иж по-прежнему их подданим діється утімяжене, теды приказуем в/аш/ м/о/сти и листовне, аби так сам в/аш м/о/сть, яко и старшина тамошня, до помянутых законницъ маетности не міли жадного діла; а тепер прекладали в суплице жалобливе нам, же з млина их монастырского у власних їх кгрунтах на реці Білоусі стоячого сполне з ніякою ся Янхую, вдовою, жителкою чернігівскою, держимого за антecessоров наших доходило, будто розміру на обител с/вя/тую дві часті, а оной третяя, а тепер, хочай оных законницъ подданиі и греблю гатая, деревню надобную и хворост возят, а она, помянутая вдова, ні до чого не прикладається и ніякого на млын кошту и стараня не ложит, берет розмір по половиці, зачим, яком в універсалі нашом есть виражено, абы по прежним правам розміров з млина Білоусовског/о/ тіі законници заживали, так и листовне неотмінно на том есть воля до в/аш м/о/сти наша; тут же в Батурині доносили и тое нам, же еден поданный в скритом богатстві и господарско мешкаючи, много себі кгрунтов мужицких придбавши, з сего зийшол світа. Позосталая по нем жона, на всюм імїніі и кгрунтах всідлая, за челядника небожчика п/а/на Полуботкового пошла замуж, леч оній инокові, абы кгрунта мужицкіі не йшли безкористо в очужде, в потомніі часы, але на обитель с/вя/тую дівичую, як и прежде хожували, упоминалися перед пастирем, его милстю, ясне в Б/о/гу прес/вя/щенном г/о/сп/о/д/и/ном отцем Феодосием Углицким, архиепископом чернігівским, у того челядника, который явне ясне ассекурациею обовязался з оных мужицких кгрунтов всякую манастыреви отдавши повинностю и належитост явная за небожчика першого жени его мужа дохожувала, леч не діється ведлуг пререченя от помянутаго челядника, поневаж з тих кгрунтов не тилко жадной не дает повинности, отзиваючися до услуг козацких способным\*\*, але еще и людей тяглых помянутим небожчиком на тих кгрунтах осаженных, боронит от тяглоі повинности, побываючи законничих посланцов и преч оных фуриями изгонючи. А так помянутый небожчик, п/а/на Полуботка челядник, если хочет войсково служити, то нехай, взявши жону, идет з кгрунтов обители с/вя/то/й/ належных, на иншее волное містце, не продаючи небожчиковских кгрунтов нікому, а если не хочет изиходити з тих добр лежачих монастырских, то не тилко, абы не зборонял на кгрунтах небожчиковских людям тяглым осідлим належитого обители с/вя/той послушества, але жебы и сам з громадою в том же непременно для кгрунтов здавна подданих найдовался; виражали на остаток з своїм жалем и тую долегливость, же на их подданих положено становиском сердюков человека десять, коней пятеро, а на инших державцов в маетностях людніших и обфітіших, хиба по одному албо по два сердюки постановлено. Зачим в тих то маетностях меньше повинно бути и сердюков з конми от десятка ч/о/л/о/в/і/ка, то

\*) Невеликий фрагмент тексту втрачено.

\*\*\*) Останню літеру («м») вписано зверху замість закресленої літери «х».

есть учинивши помирковане справедливое з маетностями інших державцов. Обо всем том виразную волю нашу з приказанем, абы иначе не било, вирадивши, Г/о/с/по/ду Б/о/гу в сохранение поручаем.

З Батурина декаврия 29 1695 року.

В/аш/ м/о/сти зычливый приятель Иван Мазепа, гетман Войска их царского пресвітлого величества Запорозких».

(БПАН. — ВР. — № 270. — Арк. 51—52. — Копія сер. XVIII ст. Запис на звороті іншою рукою: «1695 года універсал гетмана Мазепа».).

#### № 8

1698, червня 1 (травня 22). — Гадяч.

— Універсал-привілей гетьмана І. Мазепа Єлецькому монастиреві в Чернігові на дозвіл продавати на монастирських перевозах горілку.

«Его царского пр/е/с/ві/тлого в/е/л/и/ч/е/ства Войска Запорозкого гетман Иоан Мазепа.

Паном полковником черніговскому и ніжинскому, старшинам полковим, сотником и атаман городской зо всім товариством, также и войтом и всім, комуколько о том відати належит ознаймуем, иж просыл нас висоце в Б/о/гу превелебный г/о/с/п/о/дин отец Димитрий Савич, архимандрит елецкий черніговский, з братиею о позволене, абы могли на перевозах своїх монастирских, едном под Черніговом, а другом — Овдіевском, горілку свою для шинку держати и продавати оную такою квартою и ценою, якою и в самих городах продается, а то для монастирских нужных расходов. Теды мы, тое его отца архимандрити прошение принявши и уваживши, же через тое нимало місту не будет убитку, позволилисмо на помененных перевозах монастирскую горілку шинковать з таким варунком, жебы почому в городах кварта продается, потому и там, а не таншей оная повинна быти продавана. Міты теды хочем и рейментарско приказуем, аби нихто з старшини и черні и посполитих людей преречоных отцу архимандриті в том даваню монастирское горілки жадное наименшее не сміл и не важился чинити перешкоды.

Дан в Гадячом мая 22 року 1698.

Звишменованный гетман рукою власною.

(БПАН. — ВР. — № 270. — Арк. 69. Оригінал, завіреним особистим підписом І. Мазепа і військовою печаткою. Запис на звороті іншою рукою: «Універсал гетманский на шинк на наших перевозах».).

#### № 9

1701, вересня 30 (19).

— Лист гетьмана І. Мазепа до невідомої особи, очевидно, коронного хорунжого.

«Палій що б не чинив перед цим і тепер чинить, все це він робить з своєї волі, а не за указом пресвітлішого й самодержавнішого великого государя нашого, його царської пресвітлої величності, бо він і не є під його монаршою високодержавнішою Рукою. Щоправда, він, Палій, часто тут у своїх родичів у Борзні буває, бо він є з діда й батька свого уродженець цього міста; відвідуючи і нас у Батурині, недавно тепер будучи, палкою своєю просьбою мені докучав, аби я йому надав притулок десь у Карневщині, бо він бажає покинути Фастів. Тоді я, схилившись до його докучливого прохання, дозволив йому /це/, коли покине Фастів, на малий час, поки десь у іншому місці на цьому боці Дніпра спокійно знайде /собі/ місце. У Карневі /дозволив/ мати притулок лише йому самому з його господарством та статками, але не дозволяв заликати /людей/ на слободу, будувати й заселяти городок, а тим більше підданих його милості пана хорунжого коронного, мого вельми милостивого пана, утискати й кривди їм чинити. Це ознайомивши, самого себе неодмінній вашої милості доручаю ласці і приязні, в. м. м. пана зичливий слуга й приятель.

Іван Мазепа, гетьман і кавалер його царської пресвітлої величності Війська Запорізького».

(АГАД. — Ф. «Архів Браницьких з Сухой». № 8/13. — С. 75. — Тогочасна копія. Переклад з польської мови. Тексту листа передусе заголовок, зроблений копієстом: («Копія листа від Мазепа з Батурина дня 19 вересня року 1701.»). Текст даного листа було раніше видрукувано нами: «Ю. Мицик. Листи Івана Мазепа та Пилипа Орлика. // Бористен. — 1993. — № 4(22). — С. 5).

\*) Йдеться про Івана Обидовського, ніжинського полковника в 1695—1701 рр.

— Лист гетьмана І. Мазепи до наказного чернігівського полковника Дмитра Донця.

«Мой ласкавый пане полковнику наказный чернігівский!

Якую нам подали супплику Андрій, Иван, Леско Злоби, Иван Молявка и Семен Лопатин, жителі ваши черниговские, ускаржаючи на п. Семена Ялинского о неслухное завладіне крвнотв их отчистых от оногo Ялниского, квалтовне учиненное. Тую до рук ваших посылаючи, пилно приказуем, абы іх осмотрівши в той супплиці виражених кривд, правосудно оных супплікуючих по самой с/вя/той справедливости, помірковал и погодил. А если бы там не могли з собою учинити по міркованю, теды обидві сторони присилай перед суд наш войсковый енералный в Батурин. О тое вам и повторе приказавши, его ж Б/о/гу поручаем.

З косаровки юня 21 року 1702-го.

Вам ласкавый Иван Мазепа, гетман, рукою власною.

(БПАН. — ВР. — № 270. — Арк. 64. — Оригінал, завірений особистим підписом Мазепи і військовою печаткою. На звороті — адреса: «Пану Димитрию Донцеву, полковнику-и наказному чернігівському моему ласкавому»).

\*...\*\*\*

«Вельможный мості пане новгородський старосто,  
мені вельми мості пане і брате!

Вже двічі під час нинішнього Марса /війни/ я отримував прихильний лист в. м. м. пана; за цю честь я вельми дякую в. м.м. м. пану. Вже на першу вимогу в. м. м. м. пана я наказав з військової канцелярії видати оборонний універсал на добра в. м. м. м. пана, убезпечуючи іх у всьому. І тепер, бажаючи досягти прихильності в. м. м. м. пана, посылаю до його рук мій лист, писаний до Самуся, у котрому я йому наполегливо раджу й рекомендую, щоб він не докучав поборами добра в. м. м. м. пана, котрі знаходяться в Україні і щоб місцевий підстароста в. м. м. м. пана був у безпеці. Цим засвідчуючи нині і в мабутньому мою приязнь і готовність виконати волю в. м. м. м. пана, пишу в. м. м. м. пана зичливий брат і слуга Івана Мазепа, гетьман і кавалер з Військом й. пресвітлої величності царської Запорізьким.

У таборі за Залозьцями 4-о серпня 1705 року».

(АГАД. — Ф. «Архів Замоєських». — № 2872. — С. 67. — Оригінал, особисто підписаний І. Мазепою і завірений військовою печаткою.).

## № 12

1707, вересня 7 (серпня 27). — Київ, Киво-Печерська лавра.

— Універсал-привілей гетьмана І. Мазепи, яким надавалася річна оренда шинків у селах Спаському й Мезині монастиреві в Новгороді-Сіверському.

«Его царского пресвітлого в/е/л/и/ч/е/ства

Войска Запорозког/о/, гетман и кавалір Иоанн Мазепа.

Пану полковникови чернігівському\* з старшиною полковою, сотникови сосницькому з тамошним урядом и атамани з товариством сел Спаського и Мізина, маетностей м/о/н/а/ст/и/ра новгородского, иж пустилисмо на наступуючий рок 1707 од Покрова Пр/е/с/вя/той Б/огороди/ци початися и в пришло 1708-м году, о том же часі скончатися міючої, в поменених селах арендовие шинки в роспоряжене выше в Б/о/гу превелебному его милости г/о/сп/о/д/и/ну отцу Никону, архимандриті новгородского м/о/н/а/ст/ы/ра, з братнею яко державцем оних сел, за певную сумму, то ест за золот/их/ сто, которую яко он от/е/ц архимандрит, при одобранию сего интерцизного такого писания до скарбу войскового вистин (??), так мы гетман и кавалер пилно міти хочем и грозно приказуем, абы ништо з старшины и черні Чернігівского полку не сміл и не важился ему, отцу архимандриті з братиею, в роспоряжене в них своїх маетностях арендових шинков найменшой кривди и перешкоды, яко и волі нашой, абы во всем чинилося досыть. Повторе и по-десяте пилно всім приказуем.

Дан в Києві печерском августа 27 року 1707-г/о/.

Иван Степанович, гетман, рукою власною».

(БПАН. — ВР. — № 270. — Арк. 72. — Оригінал, завірений особистим підписом І. Мазепи і військовою печаткою). Запис на звороті іншою рукою: «Интерцизия на Спаськое и Мізина 708-г/о/ року (...)»\* о аренде»).

\*) Йдеться про П. Полуботка, чернігівського полковника в 1705—1723 рр.

\*\*) Невеликий фрагмент тексту написано нерозбірливо.



## РЕГЕСТИ

### № 1

1705, квітня 17 (6). — Батурин.

— Лист гетьмана І. Мазепи до Адама Сенявського, гетьмана великого коронного і краківського каштеляна.

Я дав відповідь через й. м. пана віленського скарбника на всі пункти листа в. м. п. і тепер повідомляю, що заради послуги королю його мості і Речі Посполитій я готовий дати допомогу, чи сам, чи з усім Військом Запорізьким, чи з певною частиною мог війська проти спільного ворога шведа, якщо мені на це буде даний наказ його царського пресвітлої величності. А що Палій і досі спротивом своїм шкодить Речі Посполитій, не бажаючи припинити реbelie і полишити Білоцерківську фортецю, а це він нібито не може вчинити без чітко висловленої волі його царського пресвітлої величності і мого наказу, про що я інформований від в. м. пана і від пана Паткуля після повернення його мості з Білої Церкви. Однак я і раніше до цього бунтівника і до його соратників Самуся й Іскри писав, посилаючись на наказ його царської величності, висловлений в спеціальних грамотах, щоб вони повністю полишили Білоцерківську фортецю і припинили отой бунт. І тепер після повернення й. м. пана Паткуля послав до згаданого Палія значну особу, ніжинського полкового писаря, нагадуючи тому (Палію), що на це є воля мого наймилостивішого государя, аби заради суспільного блага на Україні він віддав Речі Посполитій згадану Білоцерківську фортецю, але даремно. Важко його зм'якшити і привести до виконання моєї поради, бо він є дурень, через щоденне п'янство заражений тілесною хворобою і затьмареним розумом, у котрого що момент, то інша фантазія, божевільні рації і поради; немає жодної резолюції і науки, щоб налякати й приборкати такого гультя. Мого делегата він тільки з такою відповіддю відправив: куди ж я піду, коли покину Білу Церкву, бо Фастів, наляканий польськими нападами, обернутий в руїну? Хоча я знаю добре, що цей бунтівник мало має при собі таких людей, котрі б його підтримували, дуже мало відчайдушного гультяства, котрих зовсім нема чим задовільнити. Однак бажаючи мати на Україні громадський спокій, я писав до нього і погрожував, щоб він, якщо вже боїться покинути Білу Церкву, то із своїм гультяством, не нападав на той бік кордону, на землі й. к. мості й Речі Посполитої. Я полявав його й тим, що маю послати проти нього певний загін і громити тих бунтівників. Оце все дружнім пером написавши в. м. м. м. пану, сам з усіма послугами віддаюся.

(АГАД. — Ф. «Архів Радзивилів». — Відділ VI. — № 51-а. — Тогочасна копія).

### № 2

1705, травня 27 (16). — Батурин.

— Лист гетьмана І. Мазепи до Адама Сенявського, гетьмана великого коронного, краківського каштеляна.

Висловлюється подяка за відповідь на перший лист Мазепи. Ця відповідь була дана листом, який привіз брацлавський підचाший Рудзенський. Висловлюється подяка за інформацію так важливу в нинішніх військових операціях. «Вельми в. м. пану дякую, щиро зичачи, щоб в усіх богатирських чинах в. м. пана у нинішній кампанії Марсова фортуна не відвернулася». Висловлюється стурбованість, що у військових операціях частина коронного війська через внутрішні замішання, що мали місце протягом року, послабилася, нема належного послуху вояків. Але ґрунтуючись на мужності з'єднаних двох найясніших монархів, його царської величності, та його королівської мості, інтересах Речі Посполитої, обіцяю вчинити свої послуги. Добре було б, якби під булавою в. м. пана було з'єднане розрізнене коронне військо для результативніших дій в okazіях воєнних операцій, що було б заради загального добра. Однак деякі злісні суб'єкти керуються швидше приватними, ніж публічними інтересами, завдають тілу Речі Посполитої, ослабленої вітчизни, фатально шкідливих речей, махінацій і розколів. Нехай же тоді Сам Господь подасть мир через найвірніші свої інструменти, серед яких в. м. пан на першому місці у мене; понизить отих мальконтентів, а цю розстроєну цитру так настроїть, щоб вона одностайними аккордами дала мелодію у триумфуючій Речі Посполитій. Я у свою чергу повідомляю в. м. пану те, що знаю: найясніших монарх, його царська пресвітла величність, пан мій мостивий, ще 2 травня вирушив у путь з Москви, йде на Смоленськ і Полоцьк, маючи при своєму монаршому боці фельдмаршала і значніших міністрів і вже, як мені постійно доносять, став у Полоцьку, а звідти має йти далі. Я дістав наказ його царської пресвітлої величності, щоб з усім Військом Запорізьким йти на Брест-Литовський, а там чекати на другий наказ, щодо напрямку подальшого маршу. За поставлення пошти вельми дякую в. м. пану, заради спільних воєнних інтересів не затримаюся із взаємними повідомленнями; прошу в. м. про взаємні реляції і конфіденцію. Додаю, що

шведські партизани не змогли добитися від татар бажаного ефекту. Маю інформацію від сераксира, силістрійського паші, котрий недавно писав до мене, повідомляючи, що від Османської Порти до Криму було послано суворий наказ, щоб жоден з татар не наважувався під будь-яким приводом йти до Польщі на допомогу.

«...в. м. м. пана зичливий щиро брат і слуга понижений Іван Мазепа, гетьман і кавалер його царської величності з Військом Запорозьким».  
(АГАД. — Ф. — «Архів Радзивилів, відділ II. — № 2066. — Тогочасна копія).

### № 3

1705, листопада 4 (жовтня 24). — 3 табору.

— Лист гетьмана І. Мазепи до князя Томаша Юзефа Замойського.

«Ясновельможний мості пане ординате Замойський, мені вельми мости пане і брате!

Після повернення й. м. пана Нарваського, вишгородського стольника, дістав я від двору його царської величності і його королівської мості такий наказ, щоб я... писав до вашої мості, мого мостивого пана...», щоб ваша милість, м. м. пан, більше не хотів придіяти, а «зволив гарнізон його царської величності впустити до Замостя для стримування ворожих намірів і дій і для ствердження в єдності... заради спільних інтересів обох найясніших монархів..., щоб не забороняв Замойської фортеці військовою потугу зміцнити залогою його царської величності... Цим більше, ніж великою мужністю прихилить ваша мость, мій мостивий пан, до себе обох найясніших монархів, дістане великі вияви милості й фавору...».

«Вашої мості, мого мостивого пана, естем щиро зичливим братом і покiрним слугою Іван Мазепа, гетьман і кавалер його царської пресвітлої величності Війська Запорізького.

3 табору 24 жовтня старого стилю року 1705».

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 560. — лист № 12. Оригінал, завіреним особистим підписом І. Мазепи.)

### № 4

1706, січня 21 (10). — Дубно.

— Лист гетьмана І. Мазепи до коронного мечника.

«Ясновельможний мості пане коронний мечнику, мій вельми мостивий пане і брате!».

Коли тісна співдія між найяснішими маєстатами обох монархів в єдиному дусі і зброї існує, що більше, ніж велика мужність, має наслідки, то і я в нинішніх воєнних справах, бачу і знаю вірність в. м., м. м. пана.

Я був би радий не лише з хоругвою в. м., м. м. пана, панцерною в Степанщизні, але і з самим в. м., м. паном, бути. Але коли в цих добрах, де хоругви в. м., м. м. пана, мають зимове утримання, вже хоругва й. м. пана самбірського старости з моєю компанією, з кіньми, волами і возовими людьми моїми підтримується, коли 10 000 твердої монети на всю московську і козацьку піхоту замість провіанту взято, тому прошу в. м., м. м. п., це зважити й розважити, чи можуть витримати (?) бідні люди. Прагнучи однак наказові й. к. мості і в. м., м. м. пана, задовільнити, наказав там же в Степанщизні евакуувати добра й. м. пана Пясочинського з добрами езуїцькими, де може мати підтримку хоругва в. м. м. м. пана. «Залишаюся в. м. м. м. пана щиро зичливим братом і пониженим слугою Іван Мазепа, гетьман і кавалер його царської пресвітлої величності Військ Запорозьких.

В Дубні січня 20/10 року 1706».

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 3036. — С. 285. — Тогочасна копія).

### № 5

1707, грудня 13 (2). — Батурин.

— Лист гетьмана І. Мазепи до белзького воєводи Адама Сенявського.

Нема для мене нічого неможливого, чого б не робив заради милості в. м., м. м. пана. Коли ж в воеводстві Брацлавському і Київському, а також у Подільському, особливо в тих місцях, котрі ще до волі царя й. м. знаходяться під владою моєї гетьманської булави, вибачиш мені в. м., м. м. п., що я мушу так чинити. Лист найяснішого царя й. м. писаний до в. м. м. пана, а від в. м. м. пана пересланий у копії, має в собі виразну волю його царської величності; до повернення свого монаршого, він утримує Україну під моїм управлінням; якби ж я заради задовільнення прagnень в. м. м. м. пана, дозволив дати допомогу коронним військам в Україні, то я б цим

порушив рішення його царської величності і накликав би на себе неласку маєстату і поставив би цим не лише честь, але й, чого борони Боже, й життя своє під-загрозу». «А до того ж там мало не скрізь у Брацлавському, Київському і Подільському воєводствах в пониззі рік Дніпру й Бугу козаки живуть, мають своїх полковників і сотників розташувалися там на своїх зимових квартирах. Зволь це в. м. м. м. пан, зважити...», «Існує ж стара приказка: «Два kota не можуть поміститися у одному мішку», звідси ж легко й безсумнівно могли б між військами польським і козацьким виникнути колізії, бо в колоніях козацького війська поляки стали б претендувати собі на зимове утримання. Я вже наказав Саві вийти з Могилева, де тримав (його там) не без наказу, через їх м. панів Любомирських»,\* наказано в них всі добра забрати і заради безпеки прикордонних країв поставити в них моїх людей. Оскільки не можу задовільнити бажання в. м., м. м. п. без волі мого найяснішого керівника, вельми прошу про вибачення мене. Я компенсую це в інших справах.

«В. м. м. м. пана щиро зичливий брат і слуга понижений Іван Мазепа, гетьман і кавалер його царської пресвітлої величності Військ Запорозьких.  
3 Батурина дня 2 жовтня 1707».

(АГАД. — Ф. «Архів Замоїських». № 3036. — С. 287. — Тогочасна копія).

#### № 6

1707 (?) Мінськ (?).

— Лист гетьмана І. Мазепи до великого гетьмана (коронного або литовського).

Товариш козацької хоругви пан Савицький був у мене, в Мінську, з листом, у котрому ваша княжа мость, радиш мені, аби я написав до двору його королівської мості. Я так вчинив, але третього дня повернувся до мене (Савицький), бо його на Слуцькому шляху розбили татари й москва і лист в. княжної мості забрали. Я наказав провести розслідування, але не знайшовся жоден такий винний татарин з-поміж моїх людей. З цього видно невинність моїх військових людей, між котрими я не тримаю жодного татарина. Дивуватися тому однак не доводиться, бо зараз чимало тут є таких людей між котрими є і татари, і калмики, і москва, і не думаю, що згадаю пана Савицького хтось інший понизив, ніж оці калмики, чи татари, чи москва. Вони, не можучи дати допомогу (?) князю Меншикову і йти до Гродна, залишилися в Случчині і там роблять чимало безчинств, про що до мене надходять часті реляції.

Р. С. Дуже шкодую, що не міг досі презентуватися вашій княжій мості і конфіденційно переговорити. Тепер із згодою військом, не маючи чим його прогдувати, йдемо додому. Прощаюся з вашою княжною мостою; заявляючи, що на кожному місці буду радий чинити послуги.

(Бібліотека Польської Академії наук у Кракові. — ВР. — № 399. — Арк. 99. — Тогочасна копія).

#### № 7

1708, березня 24 (13). — Фастів.

— Лист гетьмана І. Мазепи до брацлавського воєводи.

«Ясновельможний мості пане брацлавський воєводо, мені вельми мостивий пане і брате!».

Я посилав до Брацлава своїх комісарів через претензії ясновельможного його милості пана белзького воєводи, гетьмана великого коронного, м. м. пана. Дійшов до мене лист від в. м., м. м. пана, із скаргою на різні погані вчинки свавільних людей, котрі завдали шкоди добрам й. м. Прагнучи святої справедливості, я доручив отим же моїм комісарам розібратися в цій справі разом з й. м. паном Ротаріусом у добрах подністрянських в. м., мого мостивого пана. Готовий до ширих послуг в. м. і надалі.

«Єсте» в. м., м. м. пана, щиро зичливим братом і слугою пониженим Іван Мазепа, гетьман і канцлер його царської величності Війська Запорізького.

У Фастові березня 13/24 року 1708».

(АГАД. — Ф. «Архів Замоїських». — № 3036. — С. 289. — Оригінал, завіреним особистим підписом І. Мазепи).

#### № 8

1703, вересня 8 (серпня 28).

— Табір під Биховим. — Лист гетьмана І. Мазепи до невідомого.

«Мсье!»

Я отримав і належно прочитав два листи: один від й. м. м. п. референдаря гетьмана

\*) Магнати Любомирські тоді підтримували союзника Карла XII — польського короля — претендента Станіслава Лещинського.

польного коронного, а другий від й. м. пана Дашкова, посла царської величності в Речі Посполитій, і ці листи я отримав через посланця в. м., м. м. п.». В них йдеться про те, що, Іваненко, роблячи погані вчинки в добрах подністриянських й. м. м. п. брацлавського воеводи, забрав до себе людей з драгунів в. м. і інших, а решту вигнав. Я через свого спеціального, кур'єра даю відповідь в. м., й. м. м. п. референдареві і гетьманові польному коронному, а також і й. м. пана Дашкову. Згаданий Іваненко без волі й наказу мого оце вчинив, тобто забив деяких з драгунів й. м. п., брацлавського воеводи, а інших порозганяв. Важко мені тут щось вчинити, бо це московські люди, котрі, не бажаючи залишатися в своїх полках на службі його царського пресвітлої величності, повтікали з табору його величності і вдалися до неналежних їм послуг. Вони тепер залишаються під арештом князя його мості Голціна, київського воеводи. Щодо вчинків цього Іваненка і неслухних претензій в добрах й. м. м. пана, брацлавського воеводи, то я пишу до нього свій лист. Що цей лист в собі містить, посилаю копію до в. м. м. м. п. Вже й сам не знаю, що далі маю чинити з оцим нецнотливим сином, у котрого нема вірності. Раджу у цих добрах не сидіти у безпечності, бо в цьому краю й досі ще живе бунтівничий Паліївський дух. Боюся, що коли я віддаюся від цього краю, то бунт знову там підніметься, як під час теперешніх революцій.

«Оце в. м., м. м. п., повідомивши, залишаюся в. м. м. пану щиро зичливим і рад служити Іван Мазепа, гетьман і канцлер.

З табору під Биковим д/ня/ 28 серпня 1708».

(АГАД. — Ф. «Архів Замоїських». — № 3036. — С. 290—292. Тогочасна копія).

#### № 9

1708, жовтня 19 (\*). — Табір під Салтиковою Дівцею.

— Лист І. Мазепи до коронного мечника.

«Ясновельможний мості пане коронний мечнику!».

Не тільки лист в. м., м. м. пана, але і те прагнення для підтримки спільних його царської величності і Речі Посполитої, спонукали мене до того, щоб я задовільнив в. м.; і в нинішніх революціях міг мечем, як вже й було, прийти на допомогу Речі Посполитій, йдучи до Білої Церкви маршем. Але до мене прибув наказ, щоб я готувався до відступу і поспішав до з'єднання з військом його царської величності проти ворога, котрий вже кілька миль стоїть в українських кордонах, в Стародубському полку, куди мене з Військом військова потреба й монарший указ кличуть. Туди я якнайшвидше поспішаю і важко мені було б проти полі найяснішого мого керівника діяти. Якщо ж до мене прийде другий наказ, щоб я міг з військом коронним разом діяти, то не затримаюся з реалізацією даного наміру. Тому й лист в. м., м. м. пана, адресував до двору. Як звідти отримаю резолюцію, то задовільню в. м., м. м. пана, в цьому інтересі. «А тепер і в майбутньому рекомандуюся в. м. м. м. пана щиро зичливим братом і пониженим слугою Іван Мазепа, гетьман і кавалер його цар. величності Військ Запорозьких.

З табору під Салтиковою Дівцею 8/19 жовтня 1708».

(АГАД. — Ф. «Архів Замоїських». — № 3036. — С. 294. — Оригінал, завірений особистим підписом І. Мазепи).

#### ДОДАТКИ:

##### № 1

1682, липня 27. — Варшава (?).

— Уривок з дипломатичної інструкції уряду Речі Посполитої, даної В. Іскрицькому.

«...також уродзеному Мазепі, котрий як повернувся із столиці, то вже, знати, став осавулом».

(АГАД. — Ф. «Архів Замоїських». — № 3036. — С. —Переклад з польської).

##### № 2

Уривки з дипломатичних донесень польського резидента у Москві Єжі Довмонта, адресовані королеві Речі Посполитої Яну III Собеському.

1692, серпня 24.

«Кочубей,\* козацький генеральний писар, що від гетьмана Мазепи втік до Кри-

\* Тут помилка, бо йдеться про Петрика (Іваненка).

му. Хан кримський дав йому бунчук і він з татарами і запорозькими козаками, котрі також вдалися до Криму, пограбував коло ріки Орелі багато містечок: і сел, забрав людей і бидло без опору і аж біля Самари зупинившись, повернулися до Криму із здобиччю...».

**1692, листопада 24. —**

«Гетьман Мазепа тільки раз написав його mostі пану краківському каштеляну і то не без нещирості, бо виставив дату (листа) з табору, з поля поблизу Самари, а насправді він залишався у Нових Млинах і т. д. Потім же, щоб виправдати цю кореспонденцію і сатисфакції, посилав до пана гетьмана великого коронного, кореспонденцію до нього (?); не хотіли пропускати посланців ані на Київ, ані на Переяслав, за Дніпро і т. д. Відповідали на це, що гетьман Мазепа кореспондував, бо відписавши й. м. пану гетьману великому коронному з Голтви, неподалік від Гадячого, з табору, що рухався до Самари, повідомив про це і у Москву царям їх mostям. Я тоді сказав: добре було б спробувати перевірити кореспонденцію (Мазепи) і так (тоді) кинулися до Мазепиних листів. Коли ж було принесено обширні дані про кореспонденцію згаданого гетьмана для вивчення, шукали тоді вказівок на час і на дату принесеного листу, (може це був і не той лист, на котрий посилалася), то не знайшли і пішли до себе для узгодження (цього питання), а потім сказали, що день 17 серпня за старим стилем значно [...]», коли ж дата поставлена «з поль самарських», але він там не був. Тоді тільки заявили, що з Голтви (було писано)...».

(Держархів у Кракові. — Ф. «Зібрання А. Грабовського». — № Е. 91. — С. 14—15, 20, 33. — Переклад з польської).

### № 3

**1708 (весна (?)).**

**— Уривок з листа невідомого польського шляхтича до невідомого.**

«Р. S. То теж доповідаю в. м., м. м. пану і добродієві, що мій посланець, повернувшись від й. м. пана Мазепи, каже, що за Дніпром великий бунт, між бунтівниками є гетьманом наказним Булавенком. Цей має бути людиною (із) значного московського роду, приїхав на Дін і побунтував донських козаків. Він дійшов аж до Полтави, Полтава вже йому піддалася\*\* і він бере контрибуцію. Й. м. пан гетьман послав нас за роз'їздом і йому привели з того війська кількох значних людей. Тепер недавно пішло як московське, так і козацьке військо, щоб розгромити тамтешніх людей. Той наказний гетьман вже нібито має чимало війська і (все), що живо, горнеться до нього; й. м. пан гетьман наказав трохи артилерії дати з Києва і Білої Церкви, має при собі чимало війська, як козацького, так і московського, але як і раніше, чути, що поміж ними тривожно. Й. м. ксьондз Заденський також повернувся з Білої Церкви, котрий сюди писав, що зрозумів, там будучи, що мабуть невдовзі буде віддана Україна. Він пише до мене, що як тільки з'явиться трава, тоді почне кипіти, взагалі нам сподіватися на добре навряд чи доводиться».

(АГАД. — Ф. «Архів Замоїських». — № 3031. — С. 161. Переклад з польської).

### № 4

**Уривки з польськомовного літописця першої чверті XVIII ст., який охоплював період з 1648 до 1724 рр.**

«...1705... Під час цієї кампанії Мазепа, запорозький гетьман, з великими козацькими військами увійшов до Польщі і отаборився біля Замостя, потім зимував на Волині сам своєю особою в Торговиці *insistendo*...»

1708... Цього року Мазепа, запорозький гетьман, приєднався до шведського короля, взявши з собою великі скарби, інші ж залишив у Батурині. Але Батурин зразу ж після цього здобула Москва, військо полонила і фортецю зруйнувала...»

1709... Ледве з 500 кінноти король, сам будучи пораненим, втік. З чим втік і Мазепа, гетьман Військ Запорозьких, котрий покинувши великі скарби й мільйони, тримався вже шведського короля; до Бендер пішов під протекцію Оттоманської Порти.

Цей же Мазепа, запорозький гетьман, позичив шведському королеві, як знати з чуток, 200 тисяч червоних золотих готівкою, а в клейнодах стільки ж, а сам потім помер протягом року, віддавши шведському королеві свого племінника по сестрі, тобто пана Войнаровського, котрий потім потрапив до царя його mostі і в столиці був навечно ув'язнений (?)...».

\*) Невеликий фрагмент тексту не відчитується.

\*\*\*) Помилка: Булавін зазнав поразки вже в Посамарії.